Kamelen in Brussel

Landbouw in Europa en de rest van de wereld

Gert van der Bijl

Ontwikkelingseconoom - Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt

Het gemeenschappelijke landbouwbeleid geeft de Europese landbouwers een redelijk inkomen. Maar helaas, ondanks de overschotten helpt het de honger de wereld niet uit. Het Europese landbouwbeleid heeft eveneens heel wat gevolgen voor de rest van de wereld. Of: de landbouwproblematiek door een derde wereld-bril bekeken.

In augustus 1994 verscheen in het Franse landbouwblad *La France Agricole* een open brief aan Franse boeren van M. Ben Kapta , voorzitter van de Zambiaanse boerenbond ZNFU. "Franse boeren, speel het spel fatsoenlijk. Terwijl mijn tarwe staat te rijpen, sturen Canada en Frankrijk gratis tarwe naar Zambia. Ik kan mijn tarwe nu niet tegen een kostendekkende prijs verkopen. Hoe moet ik de rente van mijn schulden betalen?" vroeg Kapta aan de Franse boeren. Een maand eerder beklaagde een Keniaanse boer zich in Engeland tijdens 'Cereals '94', een bijeenkomst van graantelers uit de hele wereld, over de dumpingspraktijken van de VS en de Europese Unie. "Tarwe wordt in Mombassa gedumpt voor 3 fr. per ton, daar valt niet tegen te werken". Een jaar geleden trokken veehouders uit de Sahel zelfs per kameel door Brussel om te protesteren tegen dumping van vlees door de Europese Unie in Westafrikaanse kustlanden. Door deze dumping raken veehouders uit de Sahel hun vee niet meer kwijt. Agrariërs in de derde wereld klagen terecht over de Europese drang om haar landbouwexporten te vergroten. Door goedkope gesubsidieerde exporten drukt de Europese Unie, evenals de VS, de prijzen van landbouwprodukten op de wereldmarkt. De overdosis exportsubsidies belemmert de landbouwontwikkeling in de derde wereld en in het voormalige Oostblok.

Het onderstaande artikel geeft de belangrijkste mechanismen van het Europese landbouwbeleid weer en gaat vooral in op de relatie tussen de Europese landbouw en de derde wereld. Een beschermend landbouwbeleid is absoluut noodzakelijk om voor Europese agrarische gezinnen een redelijk inkomen mogelijk te maken en het platteland leefbaar te houden. Veranderingen in de landbouw in de Europese Unie kan de honger helaas niet de wereld uit helpen. Nadruk op beperking van de agrarische produktie en een terughoudend exportbeleid kunnen de landbouw in de derde wereld en in Oost Europa wel meer ruimte geven.

Marktbescherming

In vrijwel alle westerse industrielanden worden de agrarische inkomens sinds het begin van deze eeuw op de een of andere manier beschermd. Meestal gebeurt dit via prijsgaranties. Dat is geen toeval. Bij een volledig vrije markt zouden landbouwprijzen niet alleen sterk schommelen, maar ook een zeer laag niveau bereiken. De oorzaak hiervan ligt in de bijzondere aard

van de landbouwproduktie. Landbouw vindt in Europa, evenals in de rest van de wereld, plaats op miljoenen gezinsbedrijven. Industriële kapitalistische bedrijven leggen bij overproduktie en lage prijzen de produktie stil en ontslaan hun personeel. Agrariërs ontslaan zichzelf niet. En zelfs als ze stoppen, dan zal een andere agrariër de grond overnemen en de produktie voortzetten. De onstuitbare technologische ontwikkeling stuwt bovendien continu de produktiviteit op. In tegenstelling tot industrieprodukten neemt het aanbod van landbouwprodukten nauwelijks af bij dalende prijzen. Zonder overheidsingrijpen ontstaan een overaanbod en structureel lage prijzen. In Europa wordt dit nog versterkt doordat ook de vraag naar de meeste landbouwprodukten stagneert en ook bij prijsdaling nauwelijks toeneemt.

In de meeste ontwikkelingslanden worden de landbouwinkomens niet of nauwelijks beschermd. Overheden in de derde wereld kunnen de kosten van een dergelijk systeem over het algemeen niet opbrengen. Bovendien willen regeringen in derde wereldlanden de prijzen van voedingsmiddelen laag houden om de kosten van het levensonderhoud te beperken.

Gemeenschappelijk landbouwbeleid

De Europese Unie kent al ruim 30 jaar een Europees landbouwbeleid. De doelen van dit gemeenschappelijk landbouwbeleid werden in 1957 vastgelegd in het Verdrag van Rome. Centrale doelstelling is het doen toenemen van de produktiviteit. Deze hogere produktiviteit zou dan moeten leiden tot een redelijke levensstandaard voor de landbouwbevolking. Verder zou het beleid moeten leiden tot marktstabilisatie, de voedselvoorziening moeten garanderen, alsook redelijke prijzen voor de consumenten. Om deze doelen te halen mocht de landbouw volgens het Verdrag van Rome niet aan de vrije markt worden overgelaten.

In de loop der jaren werd er veel in het beleid veranderd, maar de hoofdlijnen zijn gebleven. Het belangrijkste onderdeel van het Europese landbouwbeleid is de zware marktordening. Deze zware marktordening is er voor de centrale landbouwprodukten graan, zuivel, rundvlees, suiker, wijn en olijfolie. De produkten die onder deze zware marktordening vallen nemen samen ongeveer 80% van de Europese landbouwgrond in beslag. De zware marktordening kenmerkt zich door drie elementen: de interventieprijs, de (variabele) invoerheffing en de exportsubsidie.

Jaarlijks stellen de Europese landbouwministers voor bovengenoemde produkten de interventieprijs vast. Voor deze prijs koopt de Europese Unie, als er geen andere afzet is, het betreffende landbouwprodukt op. In de praktijk is die interventieprijs de minimumprijs voor deze landbouwprodukten. In 1992 besloten de Europese landbouwministers bij granen en rundvlees de prijzen (verder) te verlagen en de prijsdaling (deels) te compenseren door toeslagen per hectare en per stier.

De prijzen op de wereldmarkt zijn aanzienlijk lager dan de beschermde prijzen in de Europese Unie. Om te voorkomen dat van buiten de Europese Unie produkten tegen een lagere prijs op de markt komen, kent de Europese Unie het systeem van variabele invoerheffingen. Op landbouwprodukten die aan de grenzen van de Europese Unie worden aangeboden kent de EU een invoerheffing die het verschil tussen de interne prijs en de lagere wereldmarktprijs ruim overbrugt. Bij een daling van de wereldmarktprijs wordt de heffing hoger: een variabele heffing dus. In dit systeem van de variabele invoerheffing zitten echter een aantal belangrijke gaten. Voor onder andere veevoergrondstoffen (andere dan graan), oliehoudende zaden en eiwitprodukten bestaat er geen invoerheffing. Daardoor is de prijs van deze produkten in de Europese Unie gelijk aan die op de wereldmarkt.

Een derde element van de zware marktordening is de exportsubsidie. Zo'n exportsubsidie is noodzakelijk wanneer handelaren vanuit de Europese Unie een produkt dat onder een zware marktordening valt, buiten de EU willen afzetten. Een paar jaar geleden bedroeg bijvoorbeeld de Europese graanprijs ongeveer 7 fr., terwijl de wereldmarktprijs 4 fr. was. Het verschil van 3 fr. per geëxporteerde kilogram graan kreeg de handelaar van de Europese Unie bijgelegd. Evenals bij de invoerheffing schommelt de hoogte van de exportsubsidie bij veranderende

wereldmarktprijs. Bovendien kan de exportsubsidie verschillen naargelang van de bestemming.

Voor andere produkten dan graan, zuivel, suiker, rundvlees, wijn en olijfolie ziet het systeem er anders uit. Voor aardappelen en de meeste tuinbouwprodukten kent de Europese Unie bijvoorbeeld geen minimumprijzen, geen invoerheffing en ook geen exportsubsidie. Bij pluimveevlees, eieren en varkensvlees kent de EU wel invoerheffingen en exportsubsidies, maar geen gegarandeerde prijzen.

Overschotten

In het stimuleren van de produktiviteit is het Europese landbouwbeleid succesvol geweest. De afgelopen twintig jaar steeg de arbeidsproduktiviteit in de land- en tuinbouw met gemiddeld 5% per jaar tegen 1 à 2% in de rest van de economie. De prijzen van landbouwprodukten bleven aanzienlijk achter bij de algemene prijsindex. Van 1980 tot 1990 daalde het niveau van landbouwprijzen met 20% ten opzichte van het algemene prijsniveau in de EU. De inkomens in de land- en tuinbouw in de EU zijn gemiddeld nog altijd ongeveer de helft van die buiten de landbouw, ondanks een halvering van het aantal landbouwers in de EU in 30 jaar.

Het meest succesvol is het Europese landbouwbeleid geweest in het garanderen van de voedselvoorziening. De afgelopen twee decennia nam de agrarische produktie jaarlijks met 2% toe, terwijl de consumptie slechts met 0,5% steeg. Het gevolg was een stijgende zelfvoorziening, en vooral sinds het begin van de jaren '80, toenemende overschotten. In de jaren '60 was de Europese Unie nog één van de grootste importeurs van graan, suiker en rundvlees. De afgelopen jaren behoorde de EU tot de grootste exporteurs van deze drie landbouwprodukten. De export van zuivel is vooral in de jaren '70 toegenomen tot ongeveer de helft van de totale wereldhandel in zuivelprodukten.

Vooral vanwege de stijgende kosten om de landbouwprodukten op de wereldmarkt af te zetten heeft de EU haar beleid in de loop der jaren verschillende keren aangepast. In de jaren '80 heeft de Europese Unie de graanprijs in totaal met 30% verlaagd van bijna 10 fr. tot iets meer dan 7 fr. per kilo. De graanproduktie en het overschot bleven echter stijgen. Uiteindelijk was het effect van de graanprijsdaling vooral dat inkomens van akkerbouwers terugliepen. In 1992 besloten de Europese landbouwministers de Europese graanprijs verder te verlagen van ruim 7 fr. in 1993 tot ongeveer 5 fr. per kilo in 1996. Ter compensatie van deze graanprijsdaling krijgen graantelers nu een vast bedrag per hectare graan op voorwaarde dat ze 15% van hun graanareaal braakleggen.

Succesvol was de Europese Unie wel in het beperken van de zuiveloverschotten. Sinds de invoering van de melkquota in 1984 mogen Europese melkveehouders - op straffe van een boete die vrijwel even hoog is als de melkopbrengst - niet meer produceren dan het hun toebedeelde quotum. Door verlaging van de melkquota heeft de EU de melkproduktie sinds 1984 zelfs met 10% weten te verkleinen. Ook voor suiker bestaan produktiequota. In de jaren '70 heeft de EU deze echter aanzienlijk verhoogd, waardoor derde wereldlanden door de EU van de wereldmarkt werden verdrongen.

Tapioca

Vaak wordt de Europese landbouw aangehaald als het standaardvoorbeeld van het 'Fort Europa', waarmee een Europa wordt bedoeld met een hoog hek dat alle importen tegenhoudt en datgene wat men over heeft met een boog over dat hoge hek smijt. Maar ondanks de gestegen overschotten klopt dit beeld niet. In 1990 importeerde de Europese Unie voor maar liefst 56 miljard ECU aan landbouwprodukten, tegen een landbouwexport van 35 miljard ECU. De Europese Unie is daarmee de grootste netto-importeur van landbouwprodukten ter wereld. De importen stijgen bovendien sneller dan de exporten. Bijna 60% van de landbouwimport is afkomstig uit derde wereldlanden. De Europese landbouwmarkt is dus zeer belangrijk voor de derde wereld.

De belangrijkste importprodukten in de EU zijn naast tropische produkten (koffie, thee, cacao), produkten waarvoor geen invoerheffing bestaan: veevoergrondstoffen, oliezaden en eiwit-

produkten. De geïmporteerde veevoergrondstoffen vormen op de markt een concurrent voor graan, waarvan de EU een overschot heeft. Het terugdringen van die veevoerimporten is één van de hoofdredenen waarom de Europese landbouwministers twee jaar geleden besloten de Europese graanprijs verder te verlagen. De belangrijkste slachtoffers van deze graanprijsverlaging zijn niet zozeer de graantelers in de EU, maar tapiocatelers in Thailand. Bij de totstandkoming van het Europese graanbeleid in de jaren '60 werd een invoerheffing voor graan in het leven geroepen. Zogenaamde graanvervangers konden echter onbeperkt ingevoerd worden. Tapioca, een zetmeelprodukt afkomstig van de wortel van de cassaveplant, werd al snel de belangrijkste graanvervanger. Tapioca wordt vooral gebruikt in het mengvoer voor de varkenshouderij. Met name in Noord-Oost Thailand, de armste regio van Thailand, breiden boeren hun cassave-areaal snel uit. Van 200.000 hectare in 1965 groeide het cassave-areaal in Thailand tot 1,5 miljoen hectare in 1988. Zo'n 90% van de tapioca-import in de Europese Unie is afkomstig uit Thailand. En zo'n 80 tot 90% van de Thaise tapioca-export vindt haar bestemming in de EU. In de EU wordt tapioca onder andere aangevoerd in Rotterdam, Antwerpen en Hamburg. Sinds 1978 is de import van tapioca aan een maximumquotum gebonden.

Naar schatting één miljoen, merendeels zeer arme boerenhuishoudens in Thailand zijn voor een belangrijk deel van hun levensonderhoud afhankelijk van cassave. De inkomsten uit cassave gebruiken zij voornamelijk voor eerste levensbehoeften, bijvoorbeeld voor de aanschaf van rijst indien hun rijstvelden niet voldoende opbrengen. Cassave is een gewas dat het in tegenstelling tot de meeste andere gewassen goed doet op de marginale gronden in Noord-Oost Thailand en dat bovendien goed tegen droogte kan. Het belangrijkste voedselgewas, rijst, wordt alleen op de lager gelegen vochtige gronden verbouwd. De Europese Unie heeft d.m.v. ontwikkelingsprojecten jarenlang tevergeefs gezocht naar alternatieven voor de cassaveteelt. De beperkte alternatieven die voorhanden zijn (bv. fruitteelt, zijderupsen, melkveehouderij) blijken zoveel investeringen te vereisen dat ze alleen voor de rijkste cassavetelers zijn weggelegd.

Om met Europees graan te kunnen concurreren wordt tapioca in de havens van Rotterdam en Antwerpen aangeboden tegen een prijs die iets lager ligt dan de Europese graanprijs. In 1992 lag bij een graanprijs van 7 fr., de tapiocaprijs bijvoorbeeld op zo'n 6,5 fr. per kilo. Van deze 6,5 fr. komt ongeveer 1,5 tot 2,5 fr. bij de Thaise tapiocatelers terecht. De verlaging van de Europese graanprijs tot 5 fr. in 1996 zal ongetwijfeld betekenen dat ook de prijs van tapioca zal meezakken. In 1993 daalde de tapioca-prijs mee met de graanprijs tot ongeveer 5,5 fr. Aangezien men er van uit mag gaan dat deze prijsdaling niet ten koste van de tussenhandel, maar ten koste van de kleine boer in Thailand is gegaan, betekent deze prijsdaling vrijwel een halvering van de inkomsten van één miljoen gezinnen in Thailand. Als gevolg van de daling van de tapioca-prijs heeft Thailand in 1993 voor het eerst haar quotum niet volgemaakt. In 1994 ligt het aanbod van tapioca zelfs 40% lager. Door de daling van de Europese graanprijs heeft tapioca voor de Thaise boeren al een belangrijk deel van haar aantrekkelijkheid verloren.

Europese graantelers ontvangen sinds vorig jaar een premie per hectare die de daling van de graanprijs voor een deel compenseert. De belangrijkste slachtoffers van de daling van de graanprijs zijn één miljoen huishoudens in Thailand die het volledig zonder compensatie moeten stellen. Helaas hebben zij niet de mogelijkheid om met trekkers of kamelen in Brussel voor hun belang op te komen.

Vleesexporten

Exportsubsidies worden vaak zeer actief gebruikt om afzetmarkten te veroveren. Dat gebeurt door de subsidie hoger te maken dan het verschil tussen de interne EU-prijs en de wereldmarktprijs. Het niveau van de exportsubsidie is bovendien zeer onderhevig aan lobby-activiteiten in Brussel. Agrarische handelaren die hun produkt op de exportmarkt niet kwijt kunnen, sturen lobbyisten naar de Europese Commissie om (vaak met succes) voor hogere subsidies te pleiten. De kracht van de lobby wint het maar al te

vaak van de kracht van het argument.

De exportsubsidies zijn een duur onderdeel van het Europese landbouwbeleid. Van de 35 miljard ECU die de Europese Unie aan het landbouwbeleid besteedt, gaat ongeveer 35% op aan exportsubsidies. De exportsubsidies vergroten de afzetmogelijkheden en zijn daarmee tot op zekere hoogte ook in het belang van Europese agrariërs. Het is echter vooral de exporthandel die van de exportsubsidies profiteert. De EU verlaagt door haar exportsubsidies ook de prijs van haar eigen exportprodukten. Door de hoge uitgaven voor exportsubsidies krijgen Europese boeren het verwijt dat zij veel belastinggeld verbruiken. In de daaropvolgende jaren krijgen Europese boeren de rekening gepresenteerd via verlaging van de interventieprijzen.

Naar aanleiding van een verzoek van landbouworganisaties in Burkina Faso en Mali startten verschillende Europese ontwikkelings-NGO's in 1993 een actie tegen de dumping van Europese rundvleesoverschotten in West Afrika. De afgelopen tien jaar zijn de rundvleesoverschotten in de Europese Unie dramatisch gestegen. Handelaren die rundvlees in West Afrika afzetten krijgen hiervoor een bedrag van ongeveer 80 fr. per kg, soms vier keer zoveel als het vlees waard is. Door deze subsidies is de prijs van Europees rundvlees in Westafrikaanse kuststaten ongeveer eenderde lager dan vers rundvlees uit de regio. Door de toename van het goedkope aanbod uit Europa zijn de runderprijzen in de Sahel-regio tot minder dan de helft van het normale peil gedaald. Miljoenen veeboeren in de Sahellanden zijn daardoor in grote moeilijkheden gekomen. De situatie is des te schrijnender als we bedenken dat de EU de afgelopen tien jaar honderden miljoenen fr. heeft uitgegeven aan ontwikkelingsprojecten om de veehouderij in de Sahel regio te ondersteunen. De acties van boerenorganisaties in de Sahel en Europese ontwikkelings-NGO's hebben ondertussen geleid tot een verlaging van de subsidies op rundvleesexporten naar West Afrika met 15%. Samen met de devaluatie van de lokale munt heeft dit ondertussen geleid tot een verbetering van de Westafrikaanse vleesprijs en een herstel van de levende export uit Sahellanden.

Oost-Europa

Niet alleen boeren in derde wereldlanden hebben te kampen met de negatieve effecten van de overdosis aan exportsubsidies. De laatste jaren heeft de EU ook Oost-Europa ontdekt als afzetmarkt. Met vergelijkbare effecten. Vlak na de val van het ijzeren gordijn was onder agrariërs de angst groot dat de Europese landbouwmarkt op vrij korte termijn overstelpt zou worden met landbouwoverschotten uit Midden- en Oost-Europa. Het landbouwpotentieel in de voormalige communistische wereld leek gigantisch. Deze angst werd nog versterkt doordat eind jaren '80 de Europese rundvleesprijzen plotseling inklapten vanwege een groot vleesaanbod uit Oost-Duitsland en Polen. Het aanbod van rundvlees uit beide landen was echter vooral een voorteken van de komende landbouwcrisis in Midden en Oost Europa. Oostduitse en Poolse landbouwers slachtten een fors deel van hun vee onder andere vanwege gebrek aan voer en vanwege lage melkprijzen. Door het wegvallen van het oude systeem is de landbouw in Midden- en Oost-Europa ingestort. Van 1988 tot 1992 is de landbouwproduktie in Polen, Hongarije, Bulgarije, Roemenië, Tsjechië en Slowakije met meer dan 30% teruggelopen. Was in 1988 de agrarische handelsbalans tussen de EU en Oost Europa nog bijna een miljard ECU in het voordeel van Oost Europa, in 1993 was het voor het eerst in het voordeel van de EU.

In juni 1994 schreven de vroegere Franse landbouwminister Nallet en de Nederlandse ondernemer van Stolk in een rapport op verzoek van de Europese Commissie dat het meer voor de hand ligt dat landbouwprodukten uit de EU de landbouw in Oost-Europa verstoren dan andersom. In de meeste Oosteuropese hoofdsteden is het volgens Nallet en van Stolk makkelijker om Hollandse of Franse kaas en Deens varkensvlees te krijgen dan vergelijkbare lokale produkten. Ook Oosteuropese handelaren zien de exportsubsidies van de EU als een belangrijke bedreiging. Andras Zam, directeur van de Hongaarse vleeshandelsmaatschappij Terimpex, zei in maart 1994 in de *Financial Times*: "Eén van de belangrijkste redenen voor onze huidige problemen is dat onze verwachting om de Oosteuropese markt

te heroveren niet is uitgekomen, omdat we regelmatig de slag verliezen door exportsubsidies vanuit de Europese Gemeenschap."

Neveneffecten

De exportsubsidies hebben een duidelijk drukkend effect op de wereldmarktprijzen. Zo daalde tussen 1985 en 1987 de wereldmarktprijs van graan van 180 dollar per ton tot 110 dollar per ton, voornamelijk als gevolg van de subsidieoorlog tussen de VS en de EG. Voor derde wereld landen als Argentinië waren de gevolgen catastrofaal. In een paar jaar daalde zowel de geëxporteerde hoeveelheid als de exportprijs van het Argentijnse graan. Tegenover deze negatieve gevolgen voor een land als Argentinië staan positieve gevolgen voor vele andere derde wereldlanden. Driekwart van de derde wereldlanden is namelijk netto-importeur van landbouwprodukten. Dit zijn vooral de armste derde wereldlanden. De armste ontwikkelingslanden importeren samen ongeveer een kwart van al het graan dat op de wereldmarkt verhandeld wordt. Door de daling van de wereldgraanprijs tussen 1985 en 1987 bespaarde deze groep van armste ontwikkelingslanden in 1987 een bedrag van 1,5 miljard dollar.

De lage wereldmarktprijzen maken het aantrekkelijker om het voedsel te importeren. En aangezien de meeste derde wereldlanden in tegenstelling tot de meeste rijke landen geen beschermend landbouwbeleid hebben, leiden de lage prijzen op de wereldmarkt tot lage lokale prijzen. Dit belemmert de landbouwontwikkeling in deze landen. Vooral op de langere termijn heeft dit nadelige effecten voor de lokale voedselproduktie en voor de werkgelegenheid in de landbouw. Een vermindering van de gesubsidieerd exporten uit de EU en de VS zal op korte termijn maar nauwelijks bijdragen aan een vermindering van de honger in de wereld. Honger is niet het gevolg van onvoldoende voedselproduktie, maar van onvoldoende toegang tot voedsel. In de meeste derde wereldlanden besteden de armen ongeveer 50% van hun inkomen aan voedsel. Een toenemende groep stedelijke armen en landlozen op het platteland is voor hun voedsel afhankelijk van aankoop op de markt. Wanneer de wereldmarktprijzen stijgen en dit doorwerkt op de binnenlandse voedselprijzen zullen zij juist minder voedsel kunnen aankopen.

Het effect van lage wereldmarktprijzen is niet voor alle derde wereldlanden hetzelfde. Ook in de derde wereldlanden hebben lage wereldmarktprijzen verschillende effecten voor uiteenlopende bevolkingsgroepen. Een vermindering van goedkope exporten is noodzakelijk om landbouwontwikkeling in derde wereldlanden meer kans te geven. Tegelijkertijd zullen we moeten proberen de negatieve bij-effecten zoveel mogelijk weg te nemen of te compenseren.

Mogelijkheden

Het in april 1994 ondertekende GATT-akkoord betekent dat er vanaf 1995 voor het eerst in de geschiedenis daadwerkelijk spelregels voor de wereldhandel in landbouwprodukten werkzaam worden. In het GATT-akkoord is afgesproken dat invoerheffingen verlaagd worden en dat de prijsondersteuning wordt verminderd. De belangrijkste afspraak is dat de uitvoer van gesubsidieerde landbouwprodukten in 6 jaar met 21% verlaagd wordt en dat het budget voor exportsubsidies per produkt met 36% verminderd wordt.

De lobby van landbouwexporteurs en een deel van de Europese boerenorganisaties zal blijven streven naar instandhouding of vergroting van de exporten. Bijvoorbeeld door te pleiten voor dusdanige prijsverlagingen dat de goedkope exporten met minder subsidies in stand kunnen worden gehouden. Uiteindelijk zijn dan niet alleen de boeren in de derde wereld of Oost-Europa, maar ook de boeren in de Europese Unie hiervan het slachtoffer.

De verlaging van exportsubsidies als gevolg van het GATT-akkoord kan leiden tot meer ontwikkelingskansen voor M. Ben Kapta, voor landbouwers in Oost-Europa en veehouders in de Sahel. Dan moet deze verlaging wel samengaan met een beleid dat de landbouwproduktie in de EU daadwerkelijk beperkt.